

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА.

УДК 94(420):327.061«194/198»

Андрій Грубінко,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави
і права Тернопільського національного
економічного університету

РОЛЬ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ФОРМУВАННІ МЕХАНІЗМІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У 40-80-х рр. ХХ ст.: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

*«Ми маємо свою власну мрію та своє власне завдання.
Ми з Європою, але не належимо до неї. ...
Ми зацікавлені й асоційовані, але не поглинуті*

Уінстон Черчілль («SaturdayEveningPost», 1930 р.)

Розглядається роль Великої Британії в процесах європейської політичної інтеграції у період 1940–1980-х років. Представлено витоки «особливої позиції» країни в системі європейської інтеграції, зокрема щодо участі в її політичній складовій (зовнішня політика і політика безпеки). Закцентовано увагу на становленні концептуальних засад новітньої політики Великої Британії щодо участі в європейській інтеграції.

Ключові слова: Велика Британія, Західна Європа, ЄЕС, Європейське Співтовариство, європейська політична інтеграція.

Грубінко А. В.

Роль Великобритании в формировании механизмов европейской политической интеграции в 40–80 х гг. XX века: историко-правовые аспекты

Рассматривается роль Великобритании в процессах европейской политической интеграции в течение периода 1940–1980 х годов. Представлены истоки «особой позиции» страны в системе европейской интеграции, в частности относительно участия в ее политической составляющей (внешняя политика и политика безопасности). Акцентировано внимание на становлении концептуальных основ новейшей политики Великобритании касательно участия в европейской интеграции.

Ключевые слова: Великобритания, Западная Европа, ЕЕС, Европейское Сообщество, европейская политическая интеграция.

Hrubinko A.

The UK's role in the formation of mechanisms of the European political integration in 40th–80th years of XXth century: historical and legal aspects

The article discusses the role of Great Britain in the European political integration in the period of 40th–80th years of XXth century. Origins of the «special position» of the country in the system of European integration, in particular regarding participation in its political dimension (foreign and security policy) are presented. Attention on the development of conceptual basis of the UK's modern policy regarding the participation in European integration.

The author came to the conclusion that in the postwar years in London, setting the tone of political and military integration processes in Western Europe, under the weight of historical prejudice, political traditions and non-European foreign targets deliberately abandoned as their leader. This was one of the main reasons for stopping

© Андрій Грубінко, 2016

the establishment of independent European political actors who objectively couldn't fully develop without substantial diplomatic and military resources of Great Britain. The subsequent course of history has shown that the neglect of regional integration opportunities in new international realities forced the British leadership in late to react to new trends in European policy, which is clearly not consistent with his leadership ambitions. Participation in the European Political Cooperation (EPC) as a first real project the current Union of States-parties to the European integration in the sphere of foreign policy used by governments countries as a mechanism to enhance its international influence. British ruling circles have developed a specific strategy of participation in European integration, were both stimulating and deterrent system of political cooperation of the States of the European community. The UK government supported the development of the ENP inter-state cooperative societies with limited institutional influence, attempted periodically to take the lead to reform it in accordance with their own vision of the development of the EEC and its international interests. London did not admit the possibility of entering the EPC beyond the functioning of the Atlantic security system, therefore, consistently opposed the provision of a mechanism of defense competencies. Developed a common strategy and the existing experience of participation of the UK in the European political integration in 1940 – 1980-x years has laid the necessary basis for the country's participation in the development of a successor mechanism to the European Political Cooperation and the Common Foreign and Security Policy of the European Union.

Keywords: Great Britain, West Europe, EEC, European Community, European political integration.

Актуальність статті. Сучасний безпрецедентний перегляд умов членства Великої Британії в Європейському Союзі, кульмінацією якого стане загальнонаціональний референдум 23 червня 2016 р. щодо подальшого перебування країни в об'єднанні, загалом є логічним продовженням історичних традицій її європейської політики. При цьому важливо прослідкувати процес формування «особливої позиції» британських урядів країни в системі європейської інтеграції, зокрема щодо розвитку її політичної складової (зовнішня політика і політика безпеки), який проходив упродовж 40–80-х років ХХ століття. Саме у вказаний період (від завершення Другої світової війни до створення Європейського Союзу), відбувалося становлення концептуальних засад новітньої європейської політики Великої Британії, її участі в європейській інтеграції.

Постановка проблеми. Специфічний історичний шлях Великої Британії як невід'ємного суб'єкта європейської політики є ключем для розуміння стратегії її урядів ХХ–ХХІ століть щодо участі в континентальних інтеграційних процесах, джерелом особливої позиції країни в європейському об'єднанні. Історичні особливості суспільно-політичного, економічного і культурного розвитку острівної Британії, форма держави, що в сукупності з найдавніших часів породили конкретний тип психологічного світосприйняття і національної ментальності, чинять прямий вплив на систему зовнішніх контактів громадян держави на офіційному та неофіційному рівнях, визначають характер і підходи до здійснення зовнішньої політики, невід'ємним сегментом якої віддавна став європейський напрям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Участь Великої Британії в регіональних інтеграційних процесах як предмет вивчення здобув популярність серед зарубіжних дослідників, отримав певне висвітлення в публікаціях українських вчених. Однак проблеми впливу країни на процеси політичної інтеграції на різних етапах її розвитку, які були затьмарені успіхами економічного виміру регіонального єднання, менш детально висвітлені. У вітчизняній історіографії вони окремо практично не досліджувалися. В контексті проблематики цієї статті відзначимо публікації західних дослідників: А. Гембла, М. Геффернена, С. Джорджа, В. Кімбела, К. Ларреса, Дж. Янга; російських вчених: Ал. Громико, В. Журкіна, М. Ліпкіна, С. Очканова, В. Стрежньової; українських дослідників-європейців: В. Копійки; британістів В. Крушинського, І. Храбана, Н. Яковенко, А. Грубінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з аналізу історичних джерел, напрацювань зарубіжної та вітчизняної історіографії, історію участі Великої Британії у процесах європейської інтеграції до створення ЄС можна поділити на такі періоди: 1) 1945–1956 рр. – пошуки місця країни у світовій і європейській політиці у повоєнних умовах; 2) 1957–1961 рр. – часткова переорієнтація на Європу; 3) 1961–1973 рр. – вступ в Європейські Співтовариства; 4) 1973–1990 рр. – адаптація і пошуки місця країни в структурі Європейського об'єднання.

Упродовж усього повоєнного періоду від середини ХХ ст. відбувалися пошуки оптимальних напрямів об'єднання західноєвропейських держав насамперед у сфері економіки, що не виключало дискусій про можливість формування політичного союзу і навіть створення спільних збройних сил. Після війни головним завданням британської дипломатії було збереження позицій країни як світової держави і лідерство в Західній Європі. Участь країни в Другій світовій війні у складі трійки провідних антифашистських союзників поряд з США і СРСР надавала керівництву країни додаткових аргументів для обґрунтування

глобальної ролі Британії, унеможливлювала приєднання до організації регіонального рівня [1, с. 57]. Разом з тим британська політична еліта все більше усвідомлювала військову слабкість і залежність Великої Британії від підтримки США, тому відбувся дрейф зовнішньополітичних інтересів до тіснішого британо-американського співробітництва. Як зазначає М. Геффернен, У. Черчілль пропагував англо-американський альянс з часу вступу США у війну, зберігаючи віру в європейську інтеграцію [2, с. 316]. Стратегічним завданням Лондона залишалося збереження імперії як запоруки світового статусу держави.

Дистанціювання від прямої участі в європейському об'єднанні давало можливість Британії виконувати роль комунікативного «моста» між Європою і США і було частиною стратегії «третьої сили» у світовій політиці. Однак без підтримки США вона виявилася невиправданою. У промові в Фултоні 5 березня 1946 р. У. Черчілль виголосив необхідність створення «нової, єдиної Європи» як запоруки післявоєнного миру і безпеки під патронатом американо-британського військового союзу. У наступній історичній промові в Цюриху 19 вересня 1946 р. британський діяч окреслив проект «Європейського об'єднання», що мало відбутися за сприяння Британії, але без її прямої участі [3]. У змісті цих промов, як і всієї повоєнної європейської політики країни можна побачити відголоски британської історичної політики «блискучої ізоляції» XIX століття. Роль гаранта забезпечення балансу сил в Європі і наявність «особливих відносин» з США мали стати міцною запорукою збереження статусу країни як світової потуги [4].

Для британського керівництва післявоєнного періоду пріоритетною сферою європейської політики була військова співпраця з державами континенту, яка могла гарантувати першість в регіональній системі міжнародних відносин. Однак вже у перші повоєнні роки почали проявлятися істотні розходження у поглядах політичних кіл Великої Британії і держав континенту, насамперед Франції, на модель післявоєнної Європи. Як наслідок – невдача англо-французького Дюнкерського договору від 4 березня 1947 р., який можна вважати першою спробою європейських держав розпочати регіональну військово-політичну інтеграцію. Політичні і фінансові кола Британії виступили проти економічної інтеграції з континентальними країнами, остерігаючись втрати економічної незалежності і ліквідації торгових преференцій з країнами Британської Співдружності. Зрештою неможливість держав Західної Європи самостійно гарантувати власну безпеку на передовій лінії «холодної війни» зумовили зведення нанівець зусиль зі створення у 1948 році за ініціативою Лондона незалежного регіонального політичного об'єднання Західного союзу.

Після створення НАТО у квітні 1949 року європейська стратегія зовнішньої політики Лондона будувалася на приматі інтересів зміцнення атлантичного союзу. Свідченням цьому стало блокування британською делегацією розширення функцій Ради Європи до рівня політичної організації [5, с. 423]. За таких умов логічно стало визначення У. Черчіллем базових напрямів повоєнної зовнішньої політики Сполученого Королівства – відносини з країнами Британської Співдружності, США і Об'єднаною Європою [6]. Невдачі унікальних як для того часу проектів Європейського оборонного союзу і Європейського політичного союзу початку 1950-х років у значній мірі стали наслідком небажання офіційного Лондона брати безпосередню участь у розвитку незалежних європейських інтеграційних структур. Натомість у 1954 р. засновано військово-політичну організацію Західноєвропейський союз (ЗЄС). Створення об'єднання, в якому Велика Британія як найбільша військова держава регіону посідала провідні позиції, відповідало інтересам США, які отримали можливість контролювати процеси євроінтеграції. Ідея Європейського політичного союзу була відкладена до більш сприятливого часу. За оцінками М. Ліпкіна, таке ставлення британських урядів до євроінтеграції можна пояснити відсутністю віри в успіх побудови амбіційного об'єднання, задоволення від створення ЗЄС на британських умовах та намаганням саботувати рух до створення європейської федерації [7, с. 23–24]. Британський уряд переоцінив свій міжнародний вплив, що засвідчили Суецька криза 1956 р. і наступний складний процес вступу до ЄЕС.

Хоча Лондон все ще не бачив свого місця в системі європейської інтеграції, у наступний період (1957–1961 рр.) Європа поступово ставала «зоною зосередження» зовнішньої політики Великої Британії. Переоцінка міжнародних реалій поступово прийшла до британського керівництва під впливом ряду зовнішніх факторів: фіаско Суецької кампанії 1956 р.; американська прихильність до євроінтеграції; активізація антиколоніального руху; невдача британських ініціатив щодо політики «розрядки» внаслідок зниження впливу країни на міжнародній арені. Британський уряд Г. Макміллана почав шукати шляхи налагодження співпраці та зближення з ЄЕС.

Період 1961–1973 рр. став важливим для історії європейської політичної інтеграції не лише завершенням складного процесу вступу Сполученого Королівства до Європейського Співтовариства, але й виходом на новий рівень політичного співробітництва його держав-членів. Політична еліта країни поступово усвідомлювала обмеження можливостей її зовнішньої політики. Участь в європейській інтеграції поступо-

во утверджувалася як невід’ємна складова стратегії британського керівництва, спрямованої на збереження статусу і впливу країни на міжнародній арені. Рішення про вступ до ЄЕС було елементом політики «взаємозалежності» уряду Г. Макміллана, зміст якої полягав у необхідності об’єднання Заходу перед наростанням комуністичної загрози. Однак воно не означало створення федерації в Європі або повне об’єднання військових сил Заходу, а розумілося як прагматичне зближення в економічній політиці західних держав в інтересах британської економіки [7, с. 44]. Лондон розраховував на особливі умови членства в ЄЕС, що стало головним аргументом подвійного вето Франції на вступ Великої Британії в ЄЕС у 1963 і 1967 рр. У вступі Сполученого Королівства до «Спільного ринку» континентальні держави розглядали можливість створення противаги Франції, керівництво якої своїми діями загрожувало цілісності системи євроатлантичної безпеки і єдності держав Заходу. Прем’єр-міністр Г. Вільсон зазначав, що «...Європа стоїть перед можливістю великого просування вперед до здобуття політичної єдності, і ми ... повинні взяти у ньому повноцінну участь» [8, с. 314]. Державам «шістки» було зрозуміло, що без Британії як впливового суб’єкта міжнародних відносин ЄЕС буде важко досягнути високого статусу на світовій арені як політичного актора.

Незважаючи на складність переговорів про вступ Великої Британії до Європейського Співтовариства, які успішно завершилися у 1973 р., приєднання країни до ЄПС в силу його зародкового стану і вираженого міждержавного характеру не викликав значних ускладнень. Проєвропейський уряд Е. Хіта ще до набуття юридичного статусу члена Співтовариства активно включився у процеси формування механізму політичного співробітництва, який розглядався як важливий майданчик для реалізації британських міжнародних інтересів. Однак участь в ЄПС, поряд із складним процесом формування умов вступу до «Спільного ринку», визначили характеристику Великої Британії як «незручного партнера» [9, с. 19]. Не маючи можливості диктувати об’єднанню умови економічного розвитку, британське керівництво намагалося використати дипломатичний вплив і військово-політичні можливості як основний аргумент впливу на розвиток Співтовариства. Країні довелося завойовувати місце в когорті провідних держав спільноти, що з перемінним успіхом намагалися робити наступні уряди. Тому період участі Великої Британії в євроінтеграції 1973–1990 рр. можна вважати адаптаційним. В його рамках виділяються два етапи: 1) 1973–1979 рр. – експериментальний; 2) 1979–1990 рр. – тетчеризм [1, с. 76].

Другий уряд Г. Вільсона (1974–1976 рр.) не підтримував включення проблем зовнішньої політики і безпеки до комунітарного права, але виступав за тісніше співробітництво держав ЄЕС у зовнішньополітичній сфері. До основних здобутків політичного співробітництва держав об’єднання, до яких активно долучилася Велика Британія, можна віднести: підписання договорів про співпрацю ЄЕС з Індією у 1973–1974 рр.; підтримка мирного врегулювання міжнародної кризи на Кіпрі у 1974–1975 рр.; підписання Заключного акту Гельсінської наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЕ) 30 липня 1975 р., напередодні якого держави ЄЕС досягли спільної позиції про активізацію контактів з країнами Східної Європи; встановлення офіційних зв’язків з Китаєм (1975 р.); засудження режиму апартеїду в Південній Африці, визнання незалежності Мозамбіку і Анголи (1976 р.); встановлення офіційних відносин ЄЕС з Канадою; початок переговорів про співпрацю між ЄЕС і Радою Економічної Взаємодопомоги (1978 р.). Певного значення набули лондонська заява Європейської Ради щодо Близького Сходу (29 червня 1977 р.) і венеційська Декларація про принципи врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту (13 червня 1980 р.), які визнали права палестинського народу на власну державність. Однак самостійна політика ЄЕС щодо Близького Сходу викликала опір США. Частиною європейської стратегії Лондона стала політика розширення Співтовариства, зокрема щодо вступу Греції, Іспанії і Португалії. Міждержавний характер і відсутність інституційного центру політичного співробітництва ЄЕС зумовили залежність його відносин з США від інтересів впливових європейських держав.

Незважаючи на неодноразові спроби юридично включити ЄПС до сфери діяльності Співтовариства, цього так і не відбулося. Держави-партнери досягли певних результатів у погодженні зовнішньої політики, але їх не можна вважати значними. Більшість політичних заяв мали декларативний характер. Ускладнення міжнародних відносин наприкінці 1970-х років перешкоджало включенню проблем безпеки та оборони до компетенції ЄПС. Водночас ускладнення міжнародних відносин стимулювало пошуки шляхів розвитку політичної кооперації в рамках Європейського Співтовариства.

Прихід до влади консерваторів на чолі з М. Тетчер привніс нові тенденції у зовнішню політику Великої Британії, уряд якої підтримував більш тісну взаємодію учасників «Спільно ринку» в рамках ЄПС на міждержавній основі. Така позиція дозволяла йому зберегти необхідну незалежність, компенсувати негативні враження від конфронтаційної політики у бюджетній і сільськогосподарській сферах, укріпити позиції в трикутнику «Париж-Бонн-Лондон». Керівництво Сполученого Королівства, прагнучи зада-

ти тон міжнародній дискусії в рамках Співтовариства і нав'язати партнерам свою позицію, на початку 1980-х років ініціювало посилення ЄПС, зокрема, розширення тематичної сфери консультацій учасників на проблеми безпеки, створення постійного секретаріату з представників міністерств закордонних справ, які були закріплені в тексті Єдиного Європейського акта 1986 р. Водночас поміркована позиція Форін офісу щодо поглиблення європейської політичної інтеграції часто суперечила позиції континентальних партнерів, які в умовах ускладнення міжнародних відносин і загальної стагнації розвитку ЄЕС розглядали можливості пришвидшити процеси створення Європейського Союзу. Механізм ЄПС в часи уряду М. Тетчер розглядався британським керівництвом як важливий засіб для відстоювання національних інтересів на різних рівнях. За оцінками А. Громико, саме у зазначений період чимало неєвропейських країн почали сприймати Британію як представника Європи [10, с. 340]. Від активізації участі Великої Британії в ЄПС виграло і саме Співтовариство, адже значні ресурси Лондона у сфері зовнішньої політики значно розширили географію контактів і співробітництва об'єднання по всьому світу, збільшували можливості Західної Європи як нового центру сили у міжнародних відносинах.

Досягнутий на середину 1980-х років рівень розвитку євроінтеграції і механізму ЄПС розглядався офіційним Лондоном як кінцева стадія формування Європейського об'єднання. Однак історичні реалії виявилися іншими. Недооцінка пріоритетів європейської політики керівництва США і можливостей континентальних партнерів зі створення Європейського Союзу призвели до того, що Велика Британія так і не зуміла закріпитися на чолі регіональної інтеграції. Чергова загроза ізоляції в Європі і часткова втрата позицій у відносинах з США засвідчили невідповідність політики британського уряду реаліям міжнародних відносин. Протистояння Лондона автономізації ЗЄС заклало суперечність у подальшу взаємодію держав регіону у сфері безпеки та оборони, їх відносини з США і НАТО, яка, в свою чергу, стимулювала активні дискусії учасників інтеграції щодо регіональних оборонних можливостей, ролі ЗЄС в системі європейської безпеки, його відносин зі створюваним Європейським Союзом в нових геополітичних умовах. Відставка М. Тетчер 28 листопада 1990 р. стала логічним і очікуваним в Європі підсумком непростого і неоднозначного адаптаційного періоду участі Великої Британії в процесах європейської інтеграції.

Висновки. У післявоєнні роки Лондон, задавши тон політичним і військовим інтеграційним процесам в Західній Європі, під вагою історичних упереджень, політичних традицій і позаєвропейських зовнішньополітичних орієнтирів свідомо відмовився від ролі їх лідера. Це стало однією з головних причин зупинки створення незалежних європейських політичних структур, які об'єктивно не могли повноцінно розвиватися без значних дипломатичних і військових ресурсів Великої Британії. Наступний хід історії показав, що нехтування регіональними інтеграційними можливостями в нових міжнародних реаліях змушувало британське керівництво із запізненням реагувати на нові тенденції європейської політики, що явно не відповідало його лідерським амбіціям. Участь в ЄПС як першому реально діючому проєкті об'єднання держав-учасниць європейської інтеграції у сфері зовнішньої політики використовувалася урядами країни як механізм посилення свого міжнародного впливу. Британські правлячі кола виробили специфічну стратегію участі в євроінтеграції, виступали водночас стимулюючим і стримуючим фактором системи політичної кооперації держав Євроспільноти. Уряди Великої Британії підтримували розвиток ЄПС на рівні міждержавної кооперації з обмеженим інституційним впливом, намагалися періодично виступати ініціаторами його реформування у відповідності з власним баченням розвитку ЄЕС і своїми міжнародними інтересами. Лондон не допускав можливості виходу ЄПС за рамки функціонування атлантичної системи безпеки, тому послідовно виступав проти надання механізму оборонних компетенцій. Відсутність спільної і належно скоординованої зовнішньої та оборонної політики позбавляла ЄЕС можливості стати центром сили в міжнародних відносинах на рівні з США і СРСР. У цьому значна доля відповідальності лежала на керівництві Великої Британії. Незмінність його підходів до розвитку політичного співробітництва в рамках Європейського об'єднання перманентно входила в суперечність з необхідністю розвитку Співтовариства як впливового учасника світової політики. Це стало особливо помітним у другій половині 1980-х років у зв'язку з початком кардинальних змін в системі міжнародних відносин і формуванням Європейського Союзу. Водночас вироблена загальна стратегія і наявний досвід участі Великої Британії у процесах європейської політичної інтеграції 1940 – 1980-х років заклали необхідну базу для участі країни у становленні наступника механізму Європейського політичного співробітництва – Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу.

Список використаної літератури

1. Яковенко Н. Л. Велика Британія в міжнародних організаціях : навч. посіб. / Н. Л. Яковенко. – К. : Київський університет, 2011. – 400 с.
2. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика / М. Геффернен; пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2011. – 464 с.
3. Winston Churchill, speech delivered at the University of Zurich, 19 September 1946 / Council of Europe. Available: https://www.coe.int/t/dgal/dit/ilcd/Archives/selection/Churchill/ZurichSpeech_en.asp
4. Kimball W. F. Churchill Proceedings – Sheriffs and Constables: Churchill's and Roosevelt's Postwar World / W.F.Kimball // *Finest Hour* 141, Winter 2008-09. – Page 36. Available: <http://www.winstonchurchill.org/publications/finest-hour/37-finest-hour-141/2103-churchill-proceedings-sheriffs-and-constables-churchills-and-roosevelts-postwar-world>
5. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж.-Б. Дюрозель; пер. з франц. Є. Марічева, Л. Погорєлової, В. Чайковського. – К. : Основи, 2005. – 903 с.
6. *British Political Speech. Speech Archive. Leader's speech, 1948. Winston Churchill.* Available : <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=99>
7. Липкин М. А. Британія в пошуках Європи : довгий путь в ЕЭС (1957–1974 гг.) / М. А. Липкин. – СПб. : Алетейя, 2009. – 240 с.
8. *Commons Sitting of 2 May 1967. European Economic Community (application for membership) // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803–2005. – HC Deb 02 May 1967. – Series 5. – Vol. 746. – pp. 310-323.*
9. Gamble A. *The European Issue in British Politics* / A. Gamble // *Britain for against Europe*; ed. D. Baker; D. Seawright. – Oxford: Clarendon Press, 1998. – pp. 11-30.
10. *Великобританія : епоха реформ* / под ред. А. Громыко. – М. : Весь Мир, 2007. – 536 с.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2016.